

Wstęp

Opracowanie jest reakcją na frustrację społeczną dotyczącą oczekiwań wobec resocjalizacji – zjawiska coraz częściej ujmowanego w kontekście fantastyki, a nie rzeczywistości. Niepokojący rozwój przestępczości zorganizowanej, gwałtowej, w publicznej opinii rodzi chęć uproszczenia rozwiązania tego problemu przez radykalne zaostrenie kar i bezwarunkowe wykluczenie przestępców ze społeczeństwa, a nawet przywrócenie kary śmierci. Istnienie procesu resocjalizacji w więzieniach ironicznie poddaje się pod wątpliwość. Więzienie jest często postrzegane jako miejsce podwyższenia kwalifikacji przestępczych w luksusowych warunkach za pieniądze podatników. W dobie aktualnych problemów więziennictwa polskiego (wysokiej recydywy, przeludnienia, niskiego odsetka zatrudnienia skazanych i permanentnego niedofinansowania więzień) dyskusja społeczeństwa na temat instytucji kary pozbawienia wolności i polityki penitencjarnej ogranicza się zwykle do ocen negatywnych. Podjęcie zagadnienia oddziaływań penitencjarnych w niniejszej pracy badawczej odpowiada zatem na pilne problemy społeczne.

Idea kary pozbawienia wolności w ciągu stuleci przeszła wiele przeobrażeń. Jednak aktualnie najbardziej interesują nas te zmiany, dzięki którym osadzony może wrócić do społeczeństwa i funkcjonować w nim zgodnie z normami społeczno-prawnymi. Celem niniejszego opracowania jest analiza oddziaływań penitencjarnych stosowanych w trzech sąsiednich systemach więziennictwa: Rzeczypospolitej Polskiej, Republiki Czeskiej i Republiki Słowackiej. Każde z wybranych państw sąsiadujących ze sobą miało jak dotąd podobne problemy związane z przestępczością, poziomem ekonomicznym i doświadczeniami ideologii polityczno-społecznej. Wszystkie te kraje w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia stanęły przed koniecznością reformy więziennictwa, szczególnie oddziaływań penitencjarnych.

Przeobrażenia polityczne i społeczno-gospodarcze państw Europy Środkowej rozpoczęły się po latach rządów komunistycznych, wraz z narodzinami polskiego ruchu solidarnościowego. Proces polskich przemian ustrojowych przebiegał gwałtownie, w obecności drastycznych wydarzeń i pełnych przerażenia nastrojach

społecznych. U naszych południowych sąsiadów przemiany ku demokracji i gospodarki wolnorynkowej przebiegały o wiele spokojniej. W ówczesnej Czechosłowacji upadek reżimu komunistycznego znany jest przecież jako „aksamitna rewolucja”, ponieważ zmiany ustrojowe na tych ziemiach nie pociągnęły za sobą tak poważnego kryzysu gospodarczego jak to miało miejsce na Węgrzech, czy w Polsce. Doprowadziły natomiast między innymi do ostatecznego rozpadu federacji czechosłowackiej i powstania z dniem 1.01.1993 roku dwóch oddzielnych państw: Republiki Czeskiej oraz Republiki Słowackiej. Przed Słowacją (bazującą jak dotąd na czeskich rozwiązaniach legislacyjnych) stało podwójnie trudne zadanie usamodzielnienia państwa we wszystkich dziedzinach życia społecznego, politycznego i gospodarczego.

Transformacja ustrojowa państw uwalniających się z ideologii sowieckiej objęła wszystkie dziedziny życia społecznego, także sferę polityki karnej i systemu więziennictwa. Konieczność reform czeskiej, polskiej i słowackiej penitencjarystyki miała podobne podłoże przyczynowe: wynikała ze społecznej frustracji dotyczącej kształtu i efektywności istniejącego systemu (w tym narastających kosztów), dynamicznie wzrastającej liczby przestępstw przeciwko zdrowiu i życiu oraz zwiększonej aktywności naukowej praktyków i badaczy polityki karnej. Z racji podobnego potencjału ekonomicznego, czy kulturowego Czech, Polski i Słowacji¹ warto prześledzić ewolucję rozwiązań legislacyjnych dotyczących prawa karnego oraz systemów penitencjarnych wypracowanych przez te państwa zwracając szczególną uwagę na aktualne oddziaływania penitencjarne. Najefektywniejsze doświadczenia tych państw mogą stać się inspiracją do usprawnienia polskiego systemu oddziaływań resocjalizacyjnych, a całe opracowanie ma szansę uzupełnić lukę dotyczącą opisu systemów penitencjarnych naszych południowych sąsiadów w polskiej literaturze przedmiotu.

Należy zauważyć, że reformy systemu penitencjarnego powojennej Polski rozpoczęły się dużo wcześniej niż na ziemiach ówczesnej Czechosłowacji. Wiązało się to z przejściem polskiego więziennictwa w gestię Ministerstwa Sprawiedliwości o 13 lat wcześniej niż u południowych sąsiadów. Zbyt długie podleganie czechosłowackiej administracji penitencjarnej resortowi Spraw Wewnętrznych uniemożliwiało jakkolwiek kontrolę sądową i społeczną zakładów karnych, w których nagminnie łamano zasady praworządności i humanizacji, zwłaszcza wobec więźniów politycznych. Jednak intensywność późniejszych reform sprawiła, że współcześnie systemy penitencjarne poszczególnych państw w zasadniczych kwestiach organizacyjnych nie różnią się istotnie. Co więcej, w ocenie teoretyków i praktyków peni-

---

¹ W dalszej części opracowania zamiennie będę używać zwrotów „Czechy“, „Słowacja“ mając odpowiednio na myśli tereny państw Republiki Czeskiej i Republiki Słowackiej powstałych w 1993 r. po rozpadzie federacji czechosłowackiej, oraz terminu „Polska“ jako mniej oficjalnej nazwy Rzeczypospolitej Polskiej.

tencyjnych, pod wieloma względami współczesne czeskie i słowackie rozwiązania niektórych kwestii znacznie wyprzedzają polskie reformy².

W opracowaniu założono, że szansa poznania zjawisk pedagogicznych zwiększa się, gdy w badaniu faktów uwzględni się także kontekst historyczny i przestrzenny³. Badania uwzględniające ten drugi kontekst w wymiarze międzynarodowym zwane są porównawczymi (komparatystycznymi) *sensu stricto*⁴. Ponadto B. Urban podkreśla, że opisowi systemów i modeli resocjalizacyjnych najtrafniej służą właśnie badania historyczno – porównawcze⁵. Praca ma jednak charakter monografii, której głównym celem jest analiza funkcjonowania systemów penitencjarnych, zwłaszcza oddziaływań penitencjarnych na osadzonego, w Republice Czeskiej, Rzeczypospolitej Polskiej i Republice Słowackiej. Niemożność spełnienia ścisłych kryteriów badań porównawczych skłoniło do rezygnacji z pełnej procedury badań komparatystycznych. Jednak z założeń metody porównawczej korzystano przy opracowaniu zgromadzonego materiału. Ten zaś pozyskano między innymi poprzez analizę dokumentów i zgromadzonych materiałów oraz sondaż diagnostyczny (wywiady z kierownictwem penitencjarnym oraz ankietowanie osadzonych i wychowawców penitencjarnych).

Zagadnienia będące istotą teoretycznych rozważań i badań empirycznych niniejszej pracy wymagają definicyjnego doprecyzowania ze względu na ich obszerność oraz istnienie wielu ich synonimicznych określeń w języku potocznym. Poniżej wyjaśnione zostaną najbardziej strategiczne dla tematu dysertacji terminy: system penitencjarny, system resocjalizacyjny oraz oddziaływania penitencjarne.

Literatura polska obfituje w opracowania dotyczące penitencjarystyki, lecz, jak zauważa J. Górny⁶, niewiele jest tych, które zawierałyby precyzyjne definicje systemu penitencjarnego. Ponadto wielu autorów stosuje terminy „system penitencjarny”, „system resocjalizacyjny”, „system zakładów karnych” czy „więziennictwo” zamiennie, nadając im niejako tożsame znaczenie. Ostatni termin pojawia się bardzo często w języku potocznym i wielu opracowaniach naukowych, natomiast aktualnie przestał być elementem języka prawnego i nomenklatury oficjalnej⁷. W niniejszej pracy skłaniać się będziemy za H. Machelem⁸ do uznania pojęcia system penitencjarny jako szersze, a które może mieć cechy systemu resocjalizacyjnego.

---

² Patrz szerzej: J. Nawój, A. Szecówka, *Koncepcje systemów penitencjarnych w Polsce i Republice Czeskiej*, [w:] *Teoria i praktyka resocjalizacyjna wobec współczesnych zachowań dewiacyjnych w Polsce i Republice Czeskiej*, red. A. Szecówka, B. Koukóla, P. Kwiatkowski, Wrocław 2008, s. 55.

³ S. Palka, *Metodologia. Badania. Praktyka pedagogiczna*, Gdańsk 2006, s. 69.

⁴ Tamże, s. 84.

⁵ B. Urban, *Pedagogika resocjalizacyjna w strukturze nauk społecznych*, [w:] *Pogranicze pedagogiki i nauk pomocniczych*, red. S. Palka, Kraków 2004, s. 181.

⁶ J. Górny, *Elementy indywidualizacji i humanizacji karaniania w rozwoju penitencjarystyki*, Warszawa 1996, s. 15.

⁷ Por. Z. Lasocik, *Organizacja i zasady działania więziennictwa w Polsce*, [w:] *System penitencjarny i postpenitencjarny w Polsce*, red. T. Bulenda, R. Musidłowski, Warszawa 2003, s. 193–194.

⁸ H. Machel, *Więzienie jako instytucja karna i resocjalizacyjna*, Gdańsk 2003, s. 50.

S. Ziemiński określa system penitencjarny jako całokształt określonych prawem instytucji i środków oraz zasad ich funkcjonowania i stosowania służących osiągnięciu zadań wykonania kary pozbawienia wolności. J. Śliwowski traktuje system penitencjarny podobnie, jako całokształt przepisów i instytucji prawa penitencjarnego oraz urządzeń zakładów karnych, zmierzających według określonego sposobu i metody do osiągnięcia zasadniczego celu wykonywania kary pozbawienia wolności⁹.

Na przestrzeni wieków zmiana postrzegania istoty karania przestępców, szczególnie celów i funkcji kary pozbawienia wolności, zrodziła kolejne systemy penitencjarne: system celkowy pensylwański, celkowy auburnski, progresywny angielski, progresywny irlandzki, reformatorów amerykańskich oraz system wolnej progresji. Zostaną one przeanalizowane w teoretycznej części planowanej pracy doktorskiej. Tutaj należałoby jednak za J. Górnym¹⁰ wyróżnić następujące stałe elementy składowe wszystkich systemów penitencjarnych:

- przepisy określające sposób wykonywania kary pozbawienia wolności i tymczasowego aresztowania (kodeks karny wykonawczy, regulaminy organizacyjno porządkowe, rozporządzenia, zarządzenia itp.) oraz instytucje prawa penitencjarnego (np. warunkowe przedterminowe zwolnienie, przerwa w wykonywaniu kary pozbawienia wolności, pomoc postpenitencjarna itp.);
- architekturę, typ i rodzaje zakładów karnych (różnice w zakresie budowy, stopnia zabezpieczenia, możliwości poruszania się osadzonych po zakładzie w zależności od typu ZK: zamknięty, półotwarty, otwarty)
- podstawowe środki oddziaływania na więźniów (np. praca, nauczanie, działalność kulturalno – oświatowa, zajęcia sportowe, nagrody, ulgi, kary dyscyplinarne środki terapeutyczne, kontakty ze środowiskiem otwartym i in.)
- status prawny osadzonego (jego prawa i obowiązki);
- kadrę penitencjarną;
- sposób zarządzania i kontroli (struktura organizacyjna: nadzór sprawowany przez jednostki nadrzędne, nadzór penitencjarny nad legalnością i prawidłowością przebiegu wykonywania kary pozbawienia wolności itp.)
- interakcje zachodzące między kadrą a osadzonymi.

Autor zwraca jednak uwagę, że w efekcie 200-letniej ewolucji więziennictwa różnicował się ich zakres stosowania i stopień rozwoju w zależności od rodzaju aktualnie realizowanego systemu.

---

⁹ J. Górny, *Elementy...*, dz. cyt., s. 15.

¹⁰ Tamże, s. 15–16.

Aktualnie wśród charakterystycznych cech systemu penitencjarnego wymienia się jego paramilitarność, depolityzację oraz reprezentowanie układu zabezpieczonych prawem interesów społeczeństwa¹¹.

Odkąd priorytetem wśród funkcji kary pozbawienia wolności stała się poprawa przestępcy, w systemach penitencjarnych coraz większe znaczenie zaczęło mieć postępowanie resocjalizacyjne. W literaturze przedmiotu pojęcie systemu resocjalizacyjnego rozpatrywane bywa w dwóch aspektach¹². W szerokim aspekcie postrzega się go jako krajowy system wychowawczy obowiązujący w więzienictwie danego państwa (przykładowo angielski, polski bądź czeski system resocjalizacyjny przestępców, itp.). Natomiast w wąskim aspekcie ogranicza się jego znaczenie do systemu wychowawczego panującego w danym zakładzie karnym. W istocie za system resocjalizacyjny H. Machel¹³ uznaje zespół metod i zasad postępowania resocjalizacyjnego w określonych warunkach organizacyjnych, którego realizacja ma spowodować zmiany w obszarze osobowości osadzonego, głównie w zakresie postaw, w wyniku czego nie zechce on zdecydować się na ponowną działalność przestępczą i podejmie wysiłki na rzecz adaptacji i reintegracji społecznej.

Warunki pozwalające na szeroko rozumianą resocjalizację osadzonego umożliwiają oddziaływania penitencjarne. Oddziaływania penitencjarne określane są jako całościowy oddziaływanie personelu więziennictwa na osoby pozbawione wolności¹⁴. W literaturze termin oddziaływania penitencjarne często utożsamiany jest z oddziaływaniami resocjalizacyjnymi¹⁵. Jednak H. Machel¹⁶ zauważa, że nie wszystkie oddziaływania w zakładzie karnym wspierane są właściwą diagnozą penitencjarną, prowadzone przez profesjonalistów, nie zawsze uwzględniane są wymagania metodyki wychowania resocjalizacyjnego, ponadto często nie odbywają się według indywidualnie skonstruowanego programu i przy precyzyjnie postawionym celu resocjalizacyjnym. Nie należy zatem stosować tych terminów zamiennie. Wielu autorów zgadza się z założeniem, że wykonywanie kary pozbawienia wolności winno być raczej nazywane systemem oddziaływań penitencjarnych niż resocjalizacją¹⁷.

Unikanie terminu resocjalizacja jest także znamienne dla ustawodawców obecnie obowiązującego Kodeksu karnego wykonawczego z 6 czerwca 1997 r. Konstytucyjnym celem kary pozbawienia wolności w artykule 67. § 1. uznaje się „wzbudzenie w skazanym woli współdziałania w kształtowaniu jego społecznie pożądanых postaw, w szczególności poczucia odpowiedzialności oraz potrzeby przestrzegania

---

¹¹ M. Kaczmarek, *Zakład karny jako system społeczny*, „Przegląd Więziennictwa Polskiego“ 2010, nr 67-68, s. 98.

¹² H. Machel, *Więzienie jako...*, dz. cyt., s. 50.

¹³ Tamże.

¹⁴ H. Machel, *Więzienie...*, dz. cyt., s. 31.

¹⁵ J. Górny, *Elementy...*, dz. cyt., s. 18.

¹⁶ H. Machel, *Więzienie...*, dz. cyt., s. 55.

¹⁷ Tamże.